

ՀՏԴ 371.31: 809.198.1

Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա

Վեհանուշ ՄԱՐԳԱՅԱՆ

ԱրՊՀ ավագ դասախոսի պաշտոնակատար, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվ. հայոց լեզվի ամբիոն

ԲԱՌԵՐԻ ԶԵՎԱԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԽՄԲԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ

Սովորողների խոսքի, մասնավորապես նրանց բառապաշարի հարստացման գործում կարևորվում է բառերի ձևաիմաստային խմբերի ուսուցումը, որին նպաստում են բազմազան բառային աշխատանքները: Դրանց նպատակը բառիմաստի ըմբռնման խորացումն է և բառապաշարի հարստացումը, ինչպես նաև սովորած բառի օգտագործումը խոսքի մեջ:

Տրված բազմաբնույթ առաջադրանքների միջոցով սովորողների մեջ ձևավորվում է գեղարվեստական ճաշակ. նրանք ծանոթանում են լեզվի արտահայտչականության գեղարվեստական հնարանքներին, պատկերավորման միջոցներին, ըմբռնում են լեզվի կառուցվածքային իրողությունները, նրանց փոխհարաբերությունները խոսքի բովանդակության և արտահայտության դիմումներում:

Սույն հոդվածում ներկայացվում են բառերի ձևաիմաստային խմբերի ուսուցմանը վերաբերող մեթոդական որոշ հարցեր:

Բանալի բառեր՝ ձևաիմաստային հատկանիշ, հոմանիշ, համանուն, հականիշ, հարանուն, բառապաշարի հարստացում, գեղարվեստական հնարանք:

В. Саркисян

ОБУЧЕНИЕ МОРФО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ ЛЕКСЕМ

Для обогащения слов учащихся, особенно их словарного запаса, важно использовать обучение морфо-семантических полей лексем, чему способствуют разнообразные словарные работы. Их цель состоит в том, чтобы углубить понимание значения слова и обогащение словарного запаса, а также использование изученного слова в речи.

Студентам даются разнообразные задания для развития чувства художественного вкуса, они знакомятся с художественными приемами языкового выражения, средствами воображения, структурными реалиями языка, их отношениями в содержании слова и выражения.

В данной статье представлены некоторые методологические вопросы, связанные с обучением групп словообразования.

Ключевые слова: морфо-семантическое свойство, синоним, омоним, антоним, пароним, обогащение словарного запаса, художественный прием.

V.Sarkisyan**TRAINING OF MORPHO-SEMANTIC FIELDS OF LEXEM**

To enrich the words of students, especially their vocabulary, it is important to use the training of morpho-semantic fields of lexemes, contributing to a variety of vocabulary. Their aim is to deepen the understanding of the meaning of the word and enrich the vocabulary, as well as the use of the learned word in speech.

Students are given a variety of tasks to develop a sense of artistic taste, they become familiar with the artistic tricks of linguistic expression, means of imagination, the structural realities of the language, their relationships in the content of words and expressions.

This article presents some methodological issues related to the teaching of word formation groups.

Key words: morpho-semantic property, synonym, homonym, antonym, paronym, vocabulary enrichment, artistic technique.

Սովորելը ոչ միայն գիտելիքների ձեռքբերման գործընթաց է, այլև որոշակի արժեքների ձևավորումն ապահովող ուսումնական գործունեություն: Կրթական կարևոր խնդիրների լուծումը հնարավոր է միայն այն պարագայում, երբ ուսուցումը հիմնվում է ոչ միայն գիտելիքների փոխանցման, այլև ուսանողների կողմից իրականացվող ակտիվ գործունեության ճանապարհով դրանց ձեռքբերման, կայունացման և հմտությունների մշակման վրա: Ուսումնական գործընթացում կարևոր են սովորողների մտածելու և սովորելու կարողությունների զարգացումը, ձեռք բերած գիտելիքը կիրառելու հմտությունը:

Այդ նպատակով ուսանողներից պահանջվում է իմանալ ոչ միայն լեզվական տարբեր մակարդակներին բնորոշ իրողություններ, այլև հասկանալ, իմաստավորել, վերլուծել, ընդհանրացնել և կիրառել դրանք: Սրանք այն բաղադրիչներն են, որոնց միջոցով կարելի է զարգացնել ուսանողների տրամաբանական և ստեղծագործական մտածողությունը:

Բուհում լեզվի համակարգի կառուցվածքային տարրերի ուսուցման նպատակը սովորողների գրավոր և բանավոր խոսքի կատարելագործման և նրանց բառապաշարի հարստացման ուղղվածություն ունի: Այս նպատակադրումով էլ կարևորվում է բառագիտություն բաժնի, մասնավորապես բառերի ձևաիմաստային խմբերի ուսուցումը:

Բառային կազմի յուրացումը ուսումնառության կարևորագույն խնդիրներից է, որի հիմքերը դրվում են դպրոցում և շարունակվում բուհում: Բառերի ձևաիմաստային խմբերի ուսուցումը ոչ միայն բառապաշարի հարստացման, այլև գրավոր ու բանավոր խոսքի զարգացման կարևոր միջոց է: Խոսքի զարգացման աշխատանքները մեծապես կապվում են սովորողների բառապաշարի հետ:

<<խոսքի զարգացումը,-ինչպես նկատել է Սերգեյ Աբրահամյանը,- նրա մշակումը,կատարելագործումը և հարստացումն է այն հաշվով, որ ապահովվի խոսքի ճիշտ, նպատակային և գեղեցիկ կառուցումը թե՛ բառերի ընտրության, թե՛ քերականական կառուցվածքի և թե՛ առհասարակ խոսքի կառուցվածքի բոլոր բաղադրիչների, օրինաչափությունների տեսակետից>>:¹

Ձևաիմաստային հատկանիշը, ինչպես գիտենք, բառապաշարի դասակարգման սկզբունքներից մեկն է, այսինքն՝ բառերի դասակարգումն է՝ ըստ արտահայտած ձևի,իմաստի և փոխհարաբերության: Նշված մոտեցմամբ բառապաշարը դասակարգվում է հետևյալ խմբերի՝հոմանիշների, հականիշների, համանունների և հարանունների:

Սովորողների խոսքի, մասնավորապես նրանց բառապաշարի հարստացման գործում կարևորվում է հոմանիշ բառերի ուսուցումը, որին նպաստում են բազմազան բառային աշխատանքները:Դրանց նպատակը բառիմաստի ըմբռնման խորացումն է և բառապաշարի հարստացումը,ինչպես նաև սովորած բառի օգտագործումը խոսքի մեջ:²

<<Հոմանիշները-ինչպես նշում է Ա. Մարգարյանը,-բնորոշվում են նույն կամ մոտ իմաստներով ,որոնք, սակայն, միատեսակ պատկեր չեն ներկայացնում և զանազանվում են իմաստային տարաստիճանավորումներով>>:³

Այսպիսով՝ հոմանիշները միևնույն հասկացություններն արտահայտող այն բառերն են,որոնք ունեն մոտ կամ նույն իմաստները և միաժամանակ կարող են տարբերվել ռճական կիրառությամբ,հուզարտահայտչական երանգավորմամբ,կիրառության ոլորտով և հաճախականությամբ,ինչպես նաև ուրիշ բառերի հետ կապակցվելու հնարավորություններով:Հոմանիշների վերաբերյալ աշխատանքներ պետք է կատարվեն ոչ միայն տվյալ թեմայի,այլև հետագա բոլոր դասանյութերի վերաբերյալ,որովհետև այդ ուղղությամբ աշխատանքն ամենից շատ նպաստում է բառապաշարի զարգացմանը և կապակցված խոսքի հարստացմանը:

Կարևոր է նաև համանիշ,նույնանիշ,հոմանիշ գիտաբառերի գործածության հարցը:Նկատի ունենալով բառերի մոտիկ,մերձ կամ նույնական իմաստներ արտահայտելու իրողությունը՝մասնագիտական գրականության մեջ հոմանիշների երկու տարատեսակներ են տարբերակվում՝ համանիշներ,որոնք արտահայտում են բառերի

¹ *Ս.Աբրահամյան, Աշակերտների խոսքի զարգացումը, Եր., 1973, էջ 5:*

² *Տե՛ս Ա.Տեր-Գրիգորյան, Հայոց լեզվի մեթոդիկա, Եր., 1980, էջ 417:*

³ *Ա.Մարգարյան, Ժամանակակից հայոց լեզու:Բառագիտություն, Եր., 1993, էջ 80:*

մոտ,մերձակա իմաստներ,և նույնանիշներ,որոնք արտահայտում են բառերի նույնական իմաստներ:¹

Մ.Աբեղյանը առաջիններից մեկն էր ,որ տարբերակել է նույնանիշ և համանիշ անվանումներն իբրև առանձին,իրարից ձևով տարբերվող տարատեսակներ:²

Հետագայում,սակայն,ինչպես նկատում է Ն.Պառնասյանը. <<Դպրոցական քերականությունների մեջ հոմանիշ և նույնանիշ տերմինները նույնացվեցին,իսկ իմաստային և կիրառական նրբերանգներ ունեցող բառերի համար սկսվեց գործածվել հոմանիշ տերմինը>>:³

Վերջին շրջանի լեզվաբանական ուսումնասիրություններում այս հարցը հստակեցվել է,և ճիշտ կլինի գործածել հոմանիշ ընդհանուր անվանումը, իսկ նույնանիշներն ու համանիշները դիտել իբրև հոմանշության երկու առանձին տեսակներ:

Նույնանիշների և համանիշների ուսուցումը համակարգված սկզբունքով իրականացնելու համար պետք ներկայացնել ըստ խոսքիմասային արտահայտության եղանակի: Օրինակ իդձ-բաղձանք, ջանասեր-աշխատասեր,զատել-բաժանել, կրկին-նորից, բնավ-երբեք և այլն:

Հոմանիշների դերը գեղարվեստական խոսքում հիմնականում ռձական է,քանի որ հոմանիշները նպաստում են խոսքի պատկերավորությանը,հաճախ էլ խոսքը գերծ են պահում պատկերավորությունից և անհարկի կրկնություններից: Ի տարբերություն հանրակրթական դպրոցի բուհում արդեն մեծ ուշադրություն է դարձվում հոմանիշների ոչ միայն իմաստային-իմաստաբանական ,այլև ռձական առանձնահատկություններին:Այս առումով ուսանողների ուշադրությունը պետք է բևեռել հոմանիշների դասակարգման այլ մոտեցումների վրա:Հոմանիշները դասակարգվում են նաև լեզվական և խոսքային

խմբերի:Առաջին խմբի հոմանիշներն արդեն իսկ լեզվի մեջ գոյություն ունեցող բառերն են,որոնք կարող են գործածվել լեզվի տարբեր ոլորտներում կամ գործառական բոլոր ռձերում,իսկ խոսքային հոմանիշներն ունեն կիրառության սահմանափակ ոլորտ:Դրանք

ունեն հեղինակային բնույթ և հիմնականում գործածվում են գեղարվեստական գրականության մեջ:

Պարույր Սևակը << Նորօրյա աղոթք>> բանաստեղծության մեջ հոմանշային հարաբերությունների մեջ է դնում մաքուր և

¹ Տե՛ս **Ա Պ.Բեղիբյան**,Մայրենիի ուսուցման հարցեր,Եր.,1982,էջ 40-41:

² Տե՛ս **Ա Մ.Աբեղյան**,Հայոց լեզվի տեսություն,Եր. ,1965,էջ 159:

³ **Ն.Պառնասյան**, Շարահյուսական հոմանիշները ժամանակակից հայերենում,Երևան,1970,էջ 21:

վսեմ,անկեղծ և անսուտ բառերը,որոնք խոսքաշարից դուրս հոմանիշներ չեն և տարբեր հատկանիշներ են ցույց տալիս:

Դիտարկենք բանաստեղծական հատվածը՝Մերժեցեք նրանց զոհն էլ խոստացյալ,Որ...

զոհ չգնա ինքը՝հավատը՝Մաքուր-վսեմը,Անկեղծ-անսուտը.../9,6/:

Ընդգծված բառերը բանաստեղծական խոսքում ունեցած կիրառության մեջ են ստացել հոմանշային արժեք և կիրառությունից դուրս այդ հարաբերության մեջ չեն գտնվում:

Հոմանշային ոճական առանձնահատկությունների ուսումնասիրմանը նպատակաուղղված լեզվական աշխատանքը կարելի է իրականացնել նաև բանավոր վարժությունների միջոցով՝գործնական ճանապարհով դիտարկելով տալով դրանց տարբերությունները:

Վարժությունների կատարման հաջորդականությունն ու մատչելիությունը ապահովելու համար այդ աշխատանքը կարելի է իրականացնել որոշակի քայլերով:Նախ՝ պետք է ընթերցած ստեղծագործության կամ վարժության համար առաջարկվող նյութի շրջանակներում ուսանողների մեջ մշակել հոմանիշները ճանաչելու,տվյալ տեքստում դրանց ունեցած իմաստը բացատրելու կարողություններ:Այնուհետև՝ տարբեր նախադասությունների համեմատության միջոցով նպաստել,որ ուսանողները եզրակացնեն, որ միևնույն բառի իմաստային հոմանիշները տարբեր տեքստերում տարբեր իմաստներ են ձեռք բերում,այսինքն՝բառի հոմանիշը իմաստային ամբողջությամբ չի փոխարինում տվյալ բառին , այն նույնիսկ կարող է շատ հեռանալ հիմնաբառից:Ըստ այդմ էլ՝ ուսանողների բառապաշարի հարստացմանն ուղղված հոմանիշների ուսուցման աշխատանքները պետք է իրականացնել հետևյալ ուղղություններով.

ա/բառ-հոմանիշների նմանության որոնում միևնույն տեքստի շրջանակներում.

բ/հոմանիշների շարքում բառերի իմաստային տարբերությունների որոնման ունակությունների ձևավորում.

գ/դրանց՝այլ բառերով կամ բառակապակցություններով փոխարինելու կարողության մշակում:

Նույն հիմունքով կարելի է իրականացնել նաև հականիշների ուսուցումը:

Հականիշներն իրար հակադիր իմաստ արտահայտող բառերն ու արտահայտություններն են,որոնք խոսքի մեջ գործածվում են տարբեր նպատակներով և ոճական տարբեր երանգներով:Ըստ Ա.Սուքիասյանի՝հականշության համար առաջին հերթին հիմք կարող է

հանդիսանալ բառի բառային իմաստի մեջ որակական հատկանիշի առկայությունը:¹

Լեզվում հականիշները գործածվում են այնպիսի հակադիր առարկաներ, երևույթներ, հատկանիշներ նշանակելու համար, որոնք իմաստով կարող են հարաբերակցվել: Բառերի ձևաիմաստային խմբի մեջ մտնող հականիշներն օժտված են ոճական մեծ ներուժով, հակադրությամբ ներկայացնելով իրերը, երևույթներն ու իրողությունները առավել համոզիչ ու պատկերավոր են դարձնում խոսքը:

Գեղարվեստական խոսքը հարուստ է հականիշների կիրառության փայլուն օրինակներով: Որպես հակադրություն ստեղծող գեղարվեստական միջոց՝ հականիշները խոսքին հաղորդում են արտահայտչականությունն ու պատկերավորությունը:

Դիտարկենք օրինակներ՝

<<Փա՛, Ու եթե մի քիչ տխրի, որ չկամ, Բայց քիչ հետո Եվ ուրախանա՛, որ իմ կարոտով Կորել է Խավարը...>>/9,14/, <<Հետո ի՞նչ դուրս եկավ Սխալ է ատելը, Սխալ է սիրելը, Այրվելը, Մխալը...>>/9,96/, <<Շարժումը ձեռքիդ օդի ձևերը քանդեց ու սարքեց Հարստացնելով երկրաչափությունն այն օրենքներով, Որ սպասում են իրենց երջանիկ հետազոտողին...>>/9,179/:

Բերված օրինակներում հականշային կապերի մեջ գտնվող բառերը կարևոր դեր են կատարում բանաստեղծական հույզի ու ապրումի շեշտադրման գործում՝ ընդգծելով նաև բանաստեղծի մտածողության ինքնատիպությունն ու ցայտուն դարձնելով նրա ասելիքը: Հականիշների ուսուցումը չի հետապնդում լոկ լեզվական գիտլիքների մատուցման նպատակ: Հականիշների ուսուցումը նպաստում է ոչ միայն սովորողների բառապաշարի ընդլայնմանը, այլև զարգացնում է նրանց ստեղծագործական կարողությունները: Ուսուցումը իրականացվում է բնագրային նյութի, գեղարվեստական խոսքի շրջանակներում, քանի որ լեզվական գիտելիքների գործնական կիրառումը խոսքի մեջ ապահովում է այն յուրացնելու գործընթացը:

Սովորողների վերացարկված մտածողության զարգացմանը նպաստում են նաև ժամանակակից գրական հայերենի ձևաիմաստային խմբին պատկանող լեզվական մյուս միավորները՝ համանուններն ու հարանունները:

Համանուններն այն բառերն ու քերականական ձևերն են, որոնք իրենց հնչյունական կազմով, գրությամբ և արտասանությամբ նույնն են, բայց իրարից տարբերվում են

¹ Տե՛ս **Ս.Սուրիասյան**, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Եր., 1999, էջ 134:

արտահայտած իմաստներով:¹ Համանունների առաջացման հիմնական աղբյուրներից մեկը բազմիմաստությունն է: Ուստի պետք է ուշադրություն դարձվի բազմիմաստության և համանունության տարբերություններին: Բազմիմաստությունը տեղի է ունենում ինչպես իմաստների ներքին փոփոխության, այնպես էլ նոր իմաստների կամ իմաստների զարգացման հետևանքով: Այդ նպատակով զուգահեռաբար տրվում են բազմիմաստ և համանուն բառերի շարքեր: Անդրադառնալով բազմիմաստ բառերի տարբեր իմաստներին՝ ընդգծվում է, որ դրանք այդպիսին են համարվում իմաստային ընդհանրության պատճառով, նշվում է նաև, որ եթե բազմիմաստ բառերի իմաստային ընդհանրությունը վերանում է, բառերը վերածվում են համանունների: Ասածը հիմնավորվում է համապատասխան օրինակներով, ինչպես՝ ծաղիկ/բույս/-ծաղիկ/հիվանդություն/, սուր/հատու/-սուր/զենք, փող/խողովակ/-փող/շեփոր/ և այլն:

Համանունների ուսուցումը կարելի է իրականացնել ինչպես համանունների զույգի բաղադրիչների արտահայտության դիտվածքի, այնպես էլ ըստ համանուն արմատների բառակազմական նշանակության: Այս առումով նպատակահարմար է օրինակները բերել գեղարվեստական գրականությունից: Այսպես՝

Մենք վերստին հանդիպեցինք՝

Այս լճակի կամ այն ափի առվին կանաչ.../9, 193/

Եվ չմեկնած ձեռքիս ափում դատարկ Եթե մինչև անգամ տասնոց դնեն, Ես փորձել եմ արդեն-չե՛մ գոհանա.- Ես քո կոպեկների՝ կարիքն ունեմ: /9, 193/

Դրանց ոճական երանգավորումը սերտորեն առնչվում է համատեքստին:

Համանունների ուսուցումը նպաստում է նաև սովորողների մոտ լեզվական համանման իրողությունները համադրելու և տարբերակելու կարողությունների ձևավորմանն ու զարգացմանը:

Հարանուն են կոչվում այն բառերը, որոնք արտաքին՝ հնչյունական կազմով նման են, իմաստով՝ հարաբերակից կամ առնչակից:²

Հարանունների ուսուցման ժամանակ պետք է նկատի ունենալ, որ դրանց տարբերակման կարևոր չափանիշ կարող է համարվել ինչպես բառերի արտաքին՝ հնչյունական կազմով մոտ կամ նման լինելը, այնպես էլ դրանց իմաստային որոշակի հարաբերության կամ կապի մեջ գտնվելու հանգամանքը, քանի որ հարանունները ևս որոշվում են ձևային և ձևաիմաստային հատկանիշներով կամ, ավելի ճիշտ, դրանց փոխհարաբերությամբ ու միասնությամբ: Այդ

¹ Տե՛ս **Ալ. Մարգարյան**, *Ժամանակակից հայոց լեզու: Բառագիտություն*, Երևան, 1993, էջ 61:

² **Ալ. Մարգարյան**, *Հարանունները հայերենում*, Երևան, 1979, էջ 80:

հատկանիշներից մեկնումեկի անտեսումը խանգարում է ճշտորեն որոշելու հարանուրության սահմանները:

Անդրադառնալով ձևային հարանուններին՝ պետք է նշել, որ դրանք խոսքում, մասնավորապես գեղարվեստական, ունենում են ոճական որոշակի երանգավորում:

Թողե՛ք, Որ ձեզ էլ դարձնեմ մասնակից

Այն նախաձանոթ հույսի համտեսված անուշությանը,

Որ մեր երեկվա Ու մեր այսօրվա անուժությանը Ասում է՝ Կանգ առ.../9,28/:

Առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել ձևախմբատային հարանուններին, որովհետև հենց դրանց իմաստների հստակ տարբերակումն է հնարավորություն տալիս խուսափելու սխալ գործածություններից: Կողք կողքի բերվում են ձևախմբատային հարանունների շարքեր՝ ավանդույթ-ավանդություն, հրավեր-հրավերք, բռնագանձել-բռնագրավել, դիտել-դիտարկել, հրավեր-հրավերք, վերաբերել-վերաբերվել, տնօրենություն -տնօրինություն և այլն, բացատրվում իմաստները և հանձնարարվում օգտագործել նախադասությունների մեջ:

Վերոնշյալ բառերի, բառախմբերի միջև դրսևորվող նմանատիպ կապերն ու հարաբերությունները ներկայացնելու, դրանք տարբերակելու և խոսքում տեղին, ճիշտ գործածելու նպատակով տրվում են բազմաբնույթ առաջադրանքներ: Դրանցով սովորողների մեջ ձևավորվում է գեղարվեստական ճաշակ. նրանք ծանոթանում են լեզվի արտահայտչականության գեղարվեստական հնարանքներին, պատկերավորման միջոցներին, ըմբռնում են լեզվի կառուցվածքային իրողությունները, նրանց փոխհարաբերությունները խոսքի բովանդակության և արտահայտության դիտվածքներում:

Այսպիսով՝ քանի որ սովորողների գրավոր և բանավոր խոսքի լեզվական ատաղձը բառապաշարն է, ուստի լեզվի ուսուցման գերխնդիրը պետք է լինի բառապաշարի հարստացումը:

Գրականություն

1. Ս.Աբրահամյան, Աշակերտների խոսքի զարգացումը, Եր., 1973, էջ 5:
2. Ա.Տեր-Գրիգորյան, Հայոց լեզվի մեթոդիկա, Եր., 1980, էջ 417:
3. Ա.Մարգարյան, Ժամանակակից հայոց լեզու: Բառագիտություն, Եր., 1993, էջ 80:
4. Էդ. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984, էջ 67-68:
5. Պ.Բեդիրյան, Մայրենիի ուսուցման հարցեր, Եր., 1982, էջ 40-41:

6. Մ.Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965, էջ 159:
7. Ա. Սուքիասյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 1999, էջ 134:
8. Ս. Էլոյան, Ժամանակակից հայերենի բառային ոճաբանություն, Եր., 1989, էջ 140-141:
9. Պ. Սևակ, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 2, Եր., 1972:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ր.գ.թ. , դոցենտ Հ. Ս. Ղազարյանը: